

Θρησκευτική Ζωή

ΓΕΝΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- ❖ Να κατανοήσουν οι μαθητές την ποικιλία των μορφών μέσα από τις οποίες εκφράζεται το θρησκευτικό συναίσθημα στη λογοτεχνία, νεοελληνική και ξένη.
- ❖ Να γνωρίσουν τις πολλαπλές εκφάνσεις της θρησκευτικότητας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων όσο και στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές.
- ❖ Να συνειδητοποιήσουν το σημαντικό ρόλο που παίζει η θρησκευτική πίστη και λατρεία στις ιδέες, στις αντιλήψεις, στη νοοτροπία και στη συμπεριφορά των ανθρώπων.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Α. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Και σ' αυτή τη θεματική ενότητα προσφέρεται η συνδυαστική ανάγνωση των κειμένων με βάση είτε θεματικούς είτε χρονικούς/ιστορικούς άξονες. Για παράδειγμα, τα ποιήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη και του Κ.Π. Καβάφη μπορούν να συναναγνωστούν με στόχο την επισήμανση ομοιοτήτων στην εκδήλωση του θρησκευτικού βιώματος, ενώ αντίθετα το διήγημα του Π. Καλιότσου, που αναφέρεται στη σύγχρονη εποχή και διακρίνεται από χιουμοριστική διάθεση, μπορεί να διαβαστεί αντιστικτικά προς τα υπόλοιπα κείμενα που προέρχονται από παλαιότερες περιόδους και θεματοποιούν το θρησκευτικό συναίσθημα με σοβαρή διάθεση. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο ποίημα του Κ.Π. Καβάφη, ο διδάσκων μπορεί να αξιοποιήσει το χειρόγραφο του ποιητή, που περιλαμβάνεται στην ηλεκτρονική σελίδα του Σπουδαστηρίου του Νέου Ελληνισμού (www.snhell.gr). Αλλού μπορεί να αξιοποιήσει την κινηματογραφική εκδοχή των ίδιων ή συναφών κειμένων, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση του αποσπάσματος από τη *Χριστουγεννιάτικη ιστορία* του Κ. Ντίκενς ή ακόμα και στην περίπτωση του αποσπάσματος του Στρ. Μυριβήλη, με την προβολή ανάλογων σκηνών από την τηλεοπτική μεταφορά του μυθιστορήματος του Ν. Καζαντζάκη *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*. Τέλος, κατά την ανάλυση των κειμένων αυτής της θεματικής ενότητας, μπορεί να αξιοποιηθεί και το εικαστικό υλικό που πλαισιώνει τα λογοτεχνικά κείμενα.

Β. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Τα παράλληλα κείμενα στοχεύουν να εμπλουτίσουν τη διδασκαλία με την παράθεση και άλλων παραδειγματικών περιπτώσεων, όπου αναλύονται διεξοδικότερα ορισμένα βασικά θεματικά μοτίβα, όπως αυτό της τραγικής ειρωνείας στα καβαφικά ποιήματα. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στην προτεινόμενη συνανάγνωση χριστουγεννιάτικων διηγημάτων του Αλ. Παπαδιαμάντη με τη *Χριστουγεννιάτικη ιστορία* του Κ. Ντίκενς, τα παράλληλα κείμενα προσφέρονται και για το σχολιασμό της ιδιαίτερης ατμόσφαιρας και του ιδιότυπου κλίματος που δημιουργεί η διαφορετική τοπική προέλευση των περιγραφόμενων περιστατικών.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΕΚΤΑΣΗ

Με την ολοκλήρωση της ενότητας ή κατά στάδια ο διδάσκων μπορεί να αναθέσει ευρύτερες ατομικές ή ομαδικές εργασίες, που να σχετίζονται με τον εντοπισμό ποικίλων παγανιστικών επιβιώσεων οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στη χριστιανική παράδοση (π.χ. το βάψιμο των κόκκινων αυγών), με τη συγκέντρωση πληροφοριών για τα διάφορα αναθήματα/τάματα (π.χ. εικονοστάσια σε επικίνδυνα σημεία των δρόμων) κ.ά. Ακόμη, οι επισκέψεις σε αγιογραφικά εργαστήρια και οι «συνεντεύξεις» με παραδοσιακούς αγιογράφους σε συνδυασμό με τη μελέτη λογοτεχνικών έργων που πραγματεύονται συναφή θέματα (π.χ. το μυθιστόρημα της Ευγ. Φακίνου *Η μεγάλη πράσινη*) προσφέρονται για την πληρέστερη κατανόηση του θρησκευτικού βιώματος και της αποτύπωσής του σε λογοτεχνικά κείμενα. Όλα αυτά θα συμβάλουν στη σύνδεση του λογοτεχνικού φαινομένου με τη ζωή και τις εμπειρίες των μαθητών.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Στην Παναγία τη Σαλονικιά

Πηγή

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμ. 5, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Δόμος, Αθήνα 1988, σ. 37-38.

Στόχοι

- ❖ Να έρθουν σε επαφή οι μαθητές με δείγματα και μορφές της νεοελληνικής λαϊκής θρησκευτικής παράδοσης.
- ❖ Να κατανοήσουν με ποιους τρόπους καταγράφει η λογοτεχνία το θρησκευτικό βίωμα (π.χ. με προσευχές, με περιγραφή θρησκευτικών εκδηλώσεων, συνθημάτων κ.ά.).

Θεματικά κέντρα

- ❖ Ονοματοθεσία εκκλησιών. Θαύματα, δωρεές, τάματα, εύρεση εικόνων.
- ❖ Εκκλησιαστική διακόσμηση. Αρχιτεκτονικά στοιχεία, εικόνες, αφιερώματα.
- ❖ Θρησκευτική ζωή και ναυτικός κόσμος.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Το ποίημα ανήκει σε μια σειρά «θεομητορικών» ποιημάτων, τα οποία, σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, έγραψε ο Αλ. Παπαδιαμάντης στα τελευταία χρόνια της ζωής του (1909-1910) στη Σκιάθου, «για να εξυμνήσει τ' αγαπημένα του προσκυνήματα, που η παρουσία κι η χάρη τους του χάρισε τη μόνη ψυχική άνεση στη ζωή του» (*Άπαντα*, τόμ. Ε', επιμέλεια Γ. Βαλέτας, σ. 630). Ήδη από τους τίτλους («Στην Παναγία την Κεχριά», «Στην Παναγία την Κουνίστρα», «Στην Παναγία του Ντομάν», «Στην Παναγίτσα στο Πυργί», «Στον Πρόδρομον στον Ασέληνο», «Στον Πρόδρομον του Κάστρου», «[Στον Χριστόν του Κάστρου]») είναι φανερό ότι τα περισσότερα εξυμνούν ναούς και εκκλησάκια της Σκιάθου, αφιερωμένα στη θεομήτορα Παναγία, χωρίς όμως να λείπουν και αναφορές σε άλλους αγίους ή το Χριστό.

Σύμφωνα με τους μελετητές του παπαδιαμαντικού έργου, η εκκλησία της Παναγίας της Σαλονικιάς ταυτίζεται με τη σωζόμενη σήμερα εκκλησία Παναγία η Λημνιά (ή Λιμνιά) της Σκιάθου, που τη συναντάμε τόσο σε διηγήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη όσο και σε διηγήματα του επίσης Σκιαθίτη εξαδέρφου του Αλέξανδρου Μωραϊτίδη. Όπως αναφέρει ο Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος (*Μινύρισμα...*, σ. 25, σημ. 9), «Η εικόνα αυτή της Παναγίας της Λιμνιάς [...] βρέθηκε από καράβι τούρκικο με χριστιανό λοστρόμο στο πέλαγος της Κασσάνδρας, πράγμα που εξηγεί, πιστεύω, το όνομα Παναγία η Σαλονικιά». Από τα στοιχεία που έχει συγκεντρώσει ο μελετητής του παπαδιαμαντικού έργου και της σκιαθίτικης παράδοσης Ιω. Ν. Φραγκούλας μαθαίνουμε (*Μινύρισμα...*, σ. 22-23) πως στη θέση της εκκλησίας της Παναγίας της Λιμνιάς αρχικά ήταν χτισμένο ένα εκκλησάκι, αφιερωμένο στον Άγιο Χαράλαμπο. Το 1838 το εκκλησάκι αυτό ανακαινίστηκε και μετατράπηκε σε μεγαλύτερο ναό που αφιερώθηκε στην Παναγία. Η ανακαίνιση του ναού έγινε με έξοδα των πλούσιων ναυτικών, όπως αναφέρει και η σχετική επιγραφή στο υπέρθυρο του νάρθηκα. Αυτό έχει υπόψη του ο Αλ. Παπαδιαμάντης, όταν αναφέρει στην έκτη στροφή «Κ' οι καπεταναίοι

οι παλαιοί/καθένας έχει στο ναό βαλμένο/από ένα λίθο». Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, οι πλούσιοι αυτοί ναυτικοί –και επειδή ήταν από πλούσια τζάκια και επειδή ήταν κήτορες της εκκλησίας– είχαν τα ιδιαίτερα στασίδια τους κοντά στο ψαλτήρι και στο παγκάρι, αφού μάλιστα μερικοί από αυτούς ήταν και ψάλτες και επίτροποι της εκκλησίας. Γνωρίζοντας αυτά ο Αλ. Παπαδιαμάντης αναφέρει στην έκτη στροφή «και καθένας έχει/ένα στασίδι γύρω γύρω στο δεσποτικό/και γύρω γύρω στο παγκάρι όλοι τους».

Η εκκλησία της Παναγίας της Σαλονικιάς, σύμφωνα με τον Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλο, εμφανίζεται με το συγκεκριμένο όνομα μια ακόμα φορά στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη, στο ακόλουθο απόσπασμα από την αρχή του διηγήματος «Της Κοκκώνας το σπίτι»: «Δεν ήταν δρόμος πλέον περαστικός εις όλον το χωρίον. Αδύνατον να μην επερνούσε κανείς απ' εκεί όστις θα ανέβαινε εις την επάνω ενορίαν ή όστις θα κατέβαινε εις την κάτω. Λιθόστρωτον ανηφορικών απ' της Σταματρίζαινας το σπίτι έως επάνω εις τον ναόν της Παναγίας της Σαλονικιάς».

Το ποίημα δεν παρουσιάζει ερμηνευτικές δυσκολίες. Με καθημερινό λεξιλόγιο και χαμηλόφωνο τόνο περιγράφεται ο ναός· η θέση του στην πόλη, η εσωτερική του αρχιτεκτονική και διακόσμηση, η εικόνα της τιμώμενης Παναγίας, τα αφιερώματα των ναυτικών. Ο ουδέτερος περιγραφικός τόνος μεταβάλλεται στην τελευταία στροφή σε προσωπική επίκληση του ποιητή για προστασία των ναυτικών. Αξίζει να προσεχτεί η ελεύθερη στιχουργική του ποιήματος, η απουσία ομοιοκαταληξίας και ο τόνος του, που τείνει προς τον πεζό λόγο, στοιχεία που παραπέμπουν στη νεωτερική ποίηση. Η παρουσία εκκλησιαστικών όρων και εκφράσεων απηχεί τις θρησκευτικές καταβολές του ποιητή.

Παράλληλα κείμενα

Ως παράλληλα κείμενα μπορούν να αξιοποιηθούν προαναφερθέντα ποιήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη, που αναφέρονται σε εκκλησίες της Σκιάθου και συγκεντρώνονται από τον Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλο στον πέμπτο τόμο της έκδοσης των *Απάντων*. Μπορούν επίσης να αξιοποιηθούν και υμνογραφικά ποιήματα του ίδιου, που περιλαμβάνονται στον ίδιο τόμο.

Διαθεματικές εργασίες

1. Με αφορμή το ποίημα αυτό μπορεί να ανατεθεί σε ομάδες μαθητών να συγκεντρώσουν πληροφορίες για την αρχιτεκτονική των εκκλησιών, και ειδικότερα για τους διάφορους ρυθμούς των εκκλησιών της περιοχής τους.
2. Να ανατεθεί σε ομάδες μαθητών να διαβάσουν διηγήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη (βλ. *Ερμηνευτική προσέγγιση*) και να συγκεντρώσουν ονόματα εκκλησιών που απαντώνται στα έργα του. Τα αποτελέσματα να ταξινομηθούν (σε ποιους αγίους είναι αφιερωμένες οι εκκλησίες, ποιες εμφανίζονται συχνότερα κ.ά.) και να παρουσιαστούν στην τάξη.

Βιβλιογραφία

Ειδικά για το συγκεκριμένο ποίημα βλ. το δημοσίευμα του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Στην Παναγία τη Σαλονικιά. Ένα ακόμη άγνωστο ποίημα του Παπαδιαμάντη», *Εκηβόλος*, τχ. 12 (Άνοιξη 1983), σ. 925-928 (= *Μινύρισμα πτηνού χειμαζομένου. Φιλολογικά στον Παπαδιαμάντη*, Καστανιώτης, Αθήνα 1986, σ. 19-25).

Χρήσιμη μπορεί να φανεί και η μελέτη του Ανέστη Γ. Κεσελόπουλου, *Η λειτουργική παράδοση στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1994.

Από την τεράστια βιβλιογραφία για το παπαδιαμαντικό έργο σημειώνουμε εδώ μόνο το εμβληματικό αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* (Χριστούγεννα 1941).

Πλούσιο εικονογραφικό υλικό περιέχεται στο λεύκωμα που επιμελήθηκε ο Φώτης Δημητρακόπουλος με τίτλο *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, Ergo, Αθήνα 2001².

Κ. Π. Καβάφης**Δέησις****Πηγή**

Κ. Π. Καβάφης, *Τα ποιήματα Α' (1897-1918)*, νέα έκδοση του Γ. Π. Σαββίδη, Ίκαρος, Αθήνα 1995⁴, σ. 103.

Στόχοι

- ❖ Να γνωρίσουν οι μαθητές μορφές της θρησκευτικής πίστης και της λαϊκής λατρείας.
- ❖ Να έρθουν σε επαφή με κεντρικά θέματα αλλά και με τη γλωσσική ιδιομορφία της καβαφικής ποίησης.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Η μορφή της Παναγίας στη λαϊκή λατρεία. Ο μητρικός και παρηγορητικός ρόλος της.
- ❖ Οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι της ναυτικής ζωής.
- ❖ Η τραγική άγνοια σε ορισμένες περιστάσεις της ανθρώπινης ζωής.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Το ποίημα «Δέησις» γράφτηκε το 1896 και δημοσιεύτηκε το 1898, είναι δηλαδή από τα πρώτα ποιήματα που συμπεριλαμβάνονται στο corpus των 154 «αναγνωρισμένων» ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη.

Προσφέρεται για εισαγωγή των μαθητών στο καβαφικό έργο, καθώς στη σκηνή που περιγράφεται στο ποίημα υπάρχει ένα πρώτο επίπεδο που μπορεί να γίνει άμεσα κατανοητό από τους μαθητές: η μάνα ενός ναυτικού προσεύχεται στην Παναγία να προστατεύει το γιο της από τις φουρτούνες της θάλασσας· αυτός όμως είναι ήδη νεκρός. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποτελέσει αφορμή για συζήτηση σχετικά με τις δυσκολίες της ναυτικής ζωής και την αγωνία των ανθρώπων που ζουν από την εργασία τους στη θάλασσα, αλλά και των συγγενών τους. Μπορεί επίσης να δώσει λαβή για συζήτηση σχετικά με τα λατρευτικά έθιμα (τάματα κ.ά.).

Υπάρχει, ωστόσο, και δεύτερο πιο απαιτητικό για τους μαθητές επίπεδο, που σχετίζε-

ται με την τραγική ειρωνεία, όπως αυτή καθρεφτίζεται στην εικόνα της Παναγίας που ακούει «σοβαρή και λυπημένη» τη δέηση της μάνας, χωρίς να μπορεί να κάνει τίποτε. Το θέμα αυτό της τραγικής άγνοιας είναι από τα κεντρικά γνωρίσματα της καβαφικής ποίησης. Βοηθητική από αυτή την άποψη μπορεί να φανεί η ανάγνωση άλλων ποιημάτων του ποιητή (βλ. «Απιστία» [1904] και «Η αρρώστια του Κλείτου» [1926]). Για το ζήτημα αυτό ο Γ. Σεφέρης, σχολιάζοντας το συγκεκριμένο ποίημα, αναφέρει τα εξής: «Η βυζαντινή τούτη εικόνα, που μοιάζει τόσο με την αινιγματική όψη των αιγυπτιακών αγαλμάτων, παρουσιάζει για πρώτη φορά το θέμα του εμπαιγμού, της απάτης, του φενακισμού θεών και ανθρώπων, το θέμα που διατρέχει όλη την ποίηση του Κ.Π. Καβάφη, από τους πρώτους του στίχους, άμεσα ή πλάγια, με όλους τους τρόπους, ως την τελευταία του φράση».

Παράλληλα, το ποίημα μπορεί να αξιοποιηθεί για να διαμορφώσουν οι μαθητές μια πρώτη εικόνα για την ιδιόμορφη γλώσσα της καβαφικής ποίησης.

Παράλληλα κείμενα

Κ.Π. Καβάφης, «Απιστία» (1904), *Τα ποιήματα Α' (1897-1918)*, νέα έκδοση του Γ.Π. Σαββίδη, Ίκαρος, Αθήνα 1995⁴, σ. 112-113, και «Η αρρώστια του Κλείτου» (1926), *Τα ποιήματα Β (1919-1933)*, νέα έκδοση Γ.Π. Σαββίδη, Ίκαρος, Αθήνα 1995⁴, σ. 55· το δεύτερο μπορεί να δοθεί αποσπασματικά.

Διαθεματικές εργασίες

1. Να συγκεντρωθούν επίθετα της Παναγίας που της έχουν δώσει οι κάτοικοι των ελληνικών περιοχών είτε για τα «θαύματα» τα οποία έχει πραγματοποιήσει είτε με την ελπίδα ότι θα την έχουν συμπαραστάτη τους σε δύσκολες στιγμές.
2. Να ανατεθεί σε μαθητές να διαβάσουν το χρονικό της Εύας Βλάμη, *Γαλαξίδι. Η μοίρα μιας ναυτικής πολιτείας*, και να προσπαθήσουν να εντοπίσουν στο έργο αυτό σκηνές από τη ζωή των ανθρώπων της θάλασσας, αντίστοιχες με αυτές που περιγράφονται στο ποίημα.
3. Να αναζητηθούν δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στις δυσκολίες των ναυτικών ή στον πόνο των συγγενών τους από το χαμό τους σε ναυάγια.

Βιβλιογραφία

Δασκαλόπουλος Δημήτρης, *Βιβλιογραφία Κ.Π. Καβάφη 1886-2000*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2003.

Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων, επιμέλεια Πιερής Μιχάλης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994.

Ειδικότερα για το ποίημα «Δέσεις» χρήσιμη είναι η συγκέντρωση των σχετικών με αυτό βιβλιογραφικών αναφορών στον τόμο-οδηγό που συνέταξαν οι Diana Haas – Μιχάλης Πιερής *Βιβλιογραφικός οδηγός στα 154 ποιήματα του Καβάφη*, Ερμής, Αθήνα 1984, σ. 40-41, που καλύπτει τη βιβλιογραφία έως το 1984.

Πολύ πλούσια και εύχρηστη είναι η ιστοσελίδα του Σπουδαστηρίου του Νέου Ελληνισμού (www.snhell.gr), στην οποία ο χρήστης μπορεί να βρει βιογραφικό, εικαστικό και φωτογραφικό υλικό από το αρχείο του Κ.Π. Καβάφη.

Στράτης Μυριβήλης

Η λιτανεία

Πηγή

Στράτης Μυριβήλης, *Η Παναγιά η Γοργόνα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1960³, σ. 402-405.

Στόχος

- ❖ Να συζητήσουν οι μαθητές για τις λατρευτικές παραδόσεις και τις θρησκευτικές αντιλήψεις που ίσχυαν παλαιότερα στις μικρές παραδοσιακές κοινωνίες και, πιθανόν, επιβιώνουν και σήμερα σε επαρχίες και χωριά.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Εκκλησιαστικές τελετουργίες και μυστήρια. Λιτανείες.
- ❖ Εκκλησιαστική και λατρευτική σκευή. Σύμβολα, ιερά αντικείμενα.
- ❖ Παγανιστικές εκδηλώσεις που ενσωματώθηκαν στη χριστιανική παράδοση.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Ο αρχικός τίτλος του μυθιστορήματος ήταν *Η Παναγιά η Ψαροπούλα* και είχε δημοσιευτεί στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά σε συνέχειες στην εφημερίδα *Ανεξάρτητος*. Σε ολοκληρωμένη μορφή και με νέο τίτλο κυκλοφόρησε το 1949. Βασικός στόχος του Στρ. Μυριβήλη σ' αυτό το έργο είναι να προβάλλει την ομαδική ζωή των κατοίκων μιας παραδοσιακής ελληνικής νησιωτικής κοινωνίας, τις έγνοιες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αγρότες και οι ναυτικοί αυτής της περιοχής. Μέσα από τις αντιδράσεις και τη συμπεριφορά τους αναδεικνύονται λαϊκά ήθη και νοοτροπίες που επιβίωσαν στο χρόνο, καθώς και παγανιστικές αντιλήψεις συγχωνευμένες αρμονικά με τη χριστιανική παράδοση.

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα περιγράφεται μια λιτανεία, μια παράκληση δηλαδή των πιστών στο Θεό για να βρέξει. Η ανομβρία προβάλλεται ως τιμωρία του Θεού προς τους ανθρώπους και εκείνοι, ακολουθώντας ένα λαμπρό τελετουργικό, θα ζητήσουν έλεος για τις αμαρτίες τους. Η προσέγγιση θα εστιάσει στα στάδια της λιτανείας, στη βίωση του συναισθήματος της μετάνοιας, στον πάνδημο χαρακτήρα της εκδήλωσης. Τα ευαγγελικά αποσπάσματα, τα εκκλησιαστικά σύμβολα και η ρέουσα αφήγηση με ιδιωτισμούς και χρήση της ντοπιολαλιάς είναι θέματα που αξίζει επίσης να σχολιαστούν.

Παράλληλο κείμενο

Το αντικειμενικό πρόβλημα της λειψυδρίας στον ελληνικό νησιωτικό χώρο είναι μοτίβο συνηθισμένο στην ποίηση της γενιάς του '30, όπως δείχνει και το ακόλουθο απόσπασμα από τη *Ρωμιούνη* του Ρίτσου (Κέδρος, 1983³¹):

*Ετούτο το τοπίο είναι σκληρό σαν τη σιωπή,
Σφίγγει στον κόρφο του τα πυρωμένα του λιθάρια,
Σφίγγει στο φως τις ορφανές ελιές του και τ' αμπέλια του,
Σφίγγει τα δόντια. Δεν υπάρχει νερό. Μονάχα φως.*

Ο δρόμος χάνεται στο φως κι ο ίσκιος της μάντρας είναι σίδηρο.
 Μαρμάρωσαν τα δέντρα, τα ποτάμια κι οι φωνές μες στον ασβέ-
 στη του ήλιου.
 Η ρίζα σκοντάφτει στο μάρμαρο. Τα σκονισμένα σκίνα.
 Το μουλάρι κι ο βράχος. Λαχανιάζουν. Δεν υπάρχει νερό.
 Όλοι διψάνε. Χρόνια τώρα. Όλοι μασάνε μια μπουκιά ουρανό
 πάνου απ' την πίκρα τους.

Διαθεματικές εργασίες

1. Με αφορμή την τελετουργική περιγραφή της λιτανείας και με τη βοήθεια του καθηγητή των Θρησκευτικών, ομάδα μαθητών να συγκεντρώσει στοιχεία για τα ποικίλα υλικά και σκεύη που χρησιμοποιούνται κατά την τέλεση χριστιανικών τελετουργιών και μυστηρίων.
2. Συμπληρωματικά προς την προηγούμενη εργασία, ομάδες μαθητών μπορούν να συγκεντρώσουν αντίστοιχες πληροφορίες για άλλες θρησκείες (η εργασία αυτή μπορεί να ανατεθεί σε τμήματα όπου υπάρχουν αλλόθρησκοι μαθητές).

Βιβλιογραφία

Λυκούργου Νίκη, *Σχεδιάσμα χρονογραφίας Στράτη Μυριβήλη 1890-1969*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990.
 Βλέπε και τα αφιερώματα στα περιοδικά: *Νέα Εστία* τόμ. 88, τχ. 1033 (15-7-1970), τόμ. 128, τχ. 1523 (Χριστούγεννα 1990), *Διαβάζω*, τχ. 309 (14-4-1993), *Η λέξη*, τχ. 120 (Μάρτιος-Απρίλιος 1994), καθώς και στα *Τετράδια Ευθύνης*, τχ. 27.

Κάρολος Ντίκενς

Παραμονή Χριστουγέννων

Πηγή

Κάρολος Ντίκενς, *Χριστουγεννιάτικη ιστορία*, μτφρ. Μαίρη Κιτσικοπούλου, εικονογράφηση Αλέκος Φουντουκλής, Καστανιώτης, Αθήνα 1984, σ. 12-16.

Στόχοι

- ❖ Να προβληματιστούν οι μαθητές πάνω στο πραγματικό νόημα της εορτής των Χριστουγέννων.
- ❖ Να διαπιστώσουν πώς ένας λογοτεχνικός ήρωας γίνεται κλασικός και πώς αξιοποιείται από άλλες μορφές τέχνης.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Χριστούγεννα, παραδόσεις, ήθη και έθιμα.
- ❖ Θρησκευτικές γιορτές. Το νόημα και η σημασία τους για τους ανθρώπους.
- ❖ Η φιλαργυρία.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Η Χριστουγεννιάτικη ιστορία του Κ. Ντίκενς, από την οποία προέρχεται το συγκεκριμένο απόσπασμα, εγκαινιάζει στην παγκόσμια λογοτεχνία το είδος της εορταστικής λογοτεχνίας, της λογοτεχνίας δηλαδή που γράφεται και δημοσιεύεται, είτε αυτοτελώς είτε τμηματικά σε εφημερίδες και περιοδικά, με αφορμή επίκαιρες θρησκευτικές γιορτές (κυρίως Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά και Πάσχα). Αντίστοιχη παράδοση στην Ελλάδα δημιουργήσε ο Αλ. Παπαδιαμάντης (π.χ. «Το Χριστόψωμο», «Στο Χριστό στο Κάστρο», «Στην Αγία Αναστασία» κ.ά.).

Στο ανθολογημένο απόσπασμα σκιαγραφείται ο χαρακτήρας του τσιγκούνη και δύστροπου Σκρουτζ, έτσι όπως αποκαλύπτεται από τη συμπεριφορά στον υπάλληλό του, αλλά, κυρίως, από τη στάση που κρατά απέναντι στη γιορτή των Χριστουγέννων. Ο συγγραφέας παίρνει αφορμή από αυτή τη στάση για να εξυμνήσει, μέσα από τα λόγια του ανιψιού, το βαθύτερο νόημα του εορτασμού της γέννησης του Θεανθρώπου, που είναι η προσέγγιση του πλησίον και η αγάπη προς το συνάνθρωπο χωρίς διακρίσεις.

Η προσέγγιση είναι καλό να εστιάσει στη διαφωνία του Σκρουτζ με τον ανιψιό του για το νόημα των Χριστουγέννων. Οι μαθητές μπορούν να κρίνουν τα επιχειρήματα των δύο πλευρών και να εκφράσουν την προσωπική τους άποψη πάνω στο θέμα. Θα ήταν σημαντικό, βέβαια, να διαβάσουν ολόκληρο το έργο για να δουν πώς πραγματοποιείται η αλλαγή νοοτροπίας του κεντρικού ήρωα.

Παράλληλα κείμενα

Χρήσιμες μπορεί να φανούν μερικές ανθολογίες εορταστικών διηγημάτων: *Διηγήματα Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς και Φώτων*, ανθολόγηση Χάρης Ν. Σακελλαρίου, Καστανιώτης, Αθήνα 1985⁴. *Ελληνικά διηγήματα Χριστουγέννων – Πρωτοχρονιάς*, τόμ. 1-2, ανθολόγηση Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, Μάνος Κοντολέων, Πατάκης, Αθήνα 1995. Η πολύτομη σειρά των εκδόσεων Gutenberg, *Εορταστική ανθολογία διηγήματος*. Το αφιέρωμα «Χριστούγεννα στο νεοελληνικό διήγημα» της εφημερίδας *Η Καθημερινή της Κυριακής*, «Επτά Ημέρες» (22.12.2002).

Συμπληρωματική εργασία

Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου διαμορφώνεται μια μυστηριακή και αγωνιώδης ατμόσφαιρα. Πώς επιτυγχάνεται αυτό; Όσοι μαθητές γνωρίζουν την εξέλιξη του έργου να εξηγήσουν στους συμμαθητές τους γιατί συμβαίνει αυτό.

Διαθεματικές εργασίες

1. Ζητήστε από μαθητές που έχουν γνωρίσει το Σκρουτζ μέσα από ταινίες κινούμενων σχεδίων ή από τα σχετικά εικονογραφημένα έντυπα να αφηγηθούν πράξεις του, οι οποίες τους προκάλεσαν εντύπωση.
2. Αναθέστε σε μαθητές να μεταφέρουν τη σκηνή του κειμένου σε εικονογραφημένη μορφή.

Βιβλιογραφία

Πληροφορίες για τον Κ. Ντίκενς μπορεί να βρει κανείς στις εκδόσεις των έργων του που

έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, καθώς επίσης στο αφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω*, τχ. 229 (27.12.1989).

Σχετικά με τη γιορτή των Χριστουγέννων, εκτός από το βιωματικό υλικό μαθητών και διδασκόντων, μπορεί να καταφύγει κανείς και στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.haef.gr/chilias/greek/giortes/xmas/poems.html>, όπου συγκεντρώνονται χριστουγεννιάτικα έθιμα απ' όλο τον κόσμο, σχετικά βιβλία, εορταστικές κάρτες, συνταγές κ.ά.

Παντελής Καλιότσος

Πασχαλινή ιστορία

Πηγή

Παντελής Καλιότσος, «Πασχαλινή ιστορία», *Η μύγα*, Πατάκης, Αθήνα 2002⁵, σ. 67-78.

Στόχοι

- ❖ Να έρθουν οι μαθητές σε δημιουργική επαφή με ένα κείμενο της σύγχρονης νεανικής λογοτεχνίας και να απολαύσουν τη ρέουσα και χιουμοριστική γραφή του συγγραφέα του.
- ❖ Να προβληματιστούν, μέσα από μια άλλη οπτική, για το θρησκευτικό έθιμο του πασχαλινού αμνού.

Θεματικά κέντρα

- ❖ Έθιμα και θρησκευτικές εκδηλώσεις που σχετίζονται με τον εορτασμό του Πάσχα, ακολουθίες, επιτάφιος, πασχαλινά φαγητά κ.λπ.
- ❖ Θρησκευτικό έθιμο της σφαγής του αμνού και φιλοζωικά αισθήματα.

Ενδεικτική ερμηνευτική προσέγγιση

Η πεζογραφία του Π. Καλιότσου αναφέρεται σε θέματα και έννοιες μεταφυσικές και υπαρξιακές, όπως είναι ο Θεός, ο θάνατος, ο έρωτας κ.λπ. Ωστόσο, η αφηγηματική προσέγγιση αυτών εδράζεται σταθερά στην καθημερινή πραγματικότητα του απλού ανθρώπου. Στα διηγήματα της συλλογής *Η μύγα* είναι φανερή η κοσμοθεωρία του συγγραφέα, η οποία πηγάζει από την ειλικρινή και άμεση σπουδή της ανθρώπινης ιδιοσυγκρασίας.

Η «Πασχαλινή ιστορία» είναι διήγημα με όλα τα χαρακτηριστικά του είδους, δηλαδή ενότητα τόπου και χρόνου (ελληνικό Πάσχα σε αστική περιοχή), ανέλιξη της πλοκής μέχρι την κορύφωση στο «γεγονός», λύση, λεπτομερής διαγραφή του κεντρικού χαρακτήρα.

Ο συγγραφέας πραγματεύεται με προσοχή το ευαίσθητο θέμα της σφαγής των αρνιών για το πασχαλινό τραπέζι. Η προσέγγισή του κυριαρχείται από τα φιλοζωικά του αισθήματα· η αφήγηση όμως δεν οδηγεί στην καθολική απόρριψη του ισχυρού στην Ελλάδα θρησκευτικού εθίμου του πασχαλινού αμνού (του Λαμπριάτη, όπως λέγε-

ται), αλλά θέτει για προβληματισμό μια αντίθεση: ότι δηλαδή τα ανυπεράσπιστα αρνάκια οδηγούνται στη σφαγή με αφορμή μια γιορτή που επαγγέλλεται το μήνυμα της αγάπης.

Είναι καλό να επισημανθεί η επανάληψη της φράσης «εγώ ποτέ στη ζωή μου δεν έχω σηκώσει μαχαίρι σε ζωντανό», η οποία λειτουργεί ως επαναλαμβανόμενο μοτίβο (leitmotiv), δηλαδή κλιμακώνει τη δράση και περιγράφει την ψυχική κατάσταση των ηρώων. Οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν τα σημεία στα οποία τόσο ο κεντρικός ήρωας κυρ Διονυσάκης όσο και η γυναίκα του εμφανίζονται ως φιλειρηνικοί, καλοκάγαθοι και φιλόζωοι.

Ιδιαίτερα στο τελευταίο τμήμα της αφήγησης, το οποίο αναφέρεται στην άγονη απόπειρα του κυρ Διονυσάκη να σφάξει το αρνί, υπάρχει έντονο το υφολογικό στοιχείο του χιούμορ, το οποίο, επιδρώντας ως καταλύτης, αποφορτίζει την ατμόσφαιρα, θέτει τέλος στην αγωνία για την τύχη του αρνιού και αφήνει να κυριαρχήσει η φράση: «Τι ωραία που είναι η ζωή!». Από το σημείο αυτό μπορεί να επεκταθεί η συζήτηση στο πανανθρώπινο μήνυμα της αγάπης που προβάλλει ο εορτασμός του Πάσχα, στα ήθη και στα έθιμα που έχουν καθιερωθεί στη χώρα μας, με τις ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδας, τα έθιμα της Ανάστασης, τα πασχαλινά εδέσματα κ.λπ.

Ως προς τη μορφή, οι μαθητές μπορούν να επισημάνουν την απλή, καθημερινή γλώσσα, τη λιτότητα της αφήγησης και την κυριαρχία του διαλόγου, η οποία συμβάλλει στη ζωντανή και θεατρική απόδοση του θέματος. Το κείμενο προσφέρεται για δραματοποίηση και παράσταση σε πασχαλινή σχολική γιορτή.

Παράλληλα κείμενα

Για το Πάσχα βλ. Κ. Ρωμαίου, «Το Πάσχα» *Κοντά στις ρίζες*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1980². Διον. Σολωμός, «Η ημέρα της Λαμπρής», *Άπαντα*, τόμ. 1, επιμέλεια Λίνος Πολίτης, Ίκαρος, Αθήνα 1961, σ. 185-186.

Διαθεματικές εργασίες

1. Να ανατεθεί σε μαθητές να γράψουν τη συνταγή για την ετοιμασία ενός πασχαλινού φαγητού ή γλυκίσματος που αγαπούν, ζητώντας τη βοήθεια κάποιου δικού τους.
2. Αν υπάρχουν αλλοδαποί μαθητές ή μαθητές που έχουν ζήσει στο εξωτερικό, να περιγράψουν πασχαλινά έθιμα από άλλες χώρες.

Ενδεικτική αξιολόγηση

1. Στο διήγημα επαναλαμβάνεται συχνά η φράση «Εγώ στη ζωή μου δεν έχω σηκώσει μαχαίρι σε ζωντανό». Ποιο είναι το νόημά της και ποιος ο σκοπός της επανάληψης;
2. Να περιγράψετε το χαρακτήρα του κυρ Διονυσάκη, με αναφορές σε συγκεκριμένα χωρία του κειμένου.
3. «Δεν υπάρχει άλλο ζώο χωρίς άμυνα»: Ποια φιλοζωική αντίληψη προβάλλεται με τη φράση αυτή;
4. Βρείτε δύο σημεία στο διήγημα στα οποία να φαίνεται το λεπτό χιούμορ του συγγραφέα.

Βιβλιογραφία

Για τον Παντελή Καλιότσο βλ. την παρουσίαση – ανθολόγηση από το Λουκά Κούσουλα, στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 3, Σοκόλης, Αθήνα 1992, σ. 268-303. Για τη συλλογή απ' την οποία προέρχεται το διήγημα βλ. την κριτική του Μανώλη Γιαλουράκη στο περιοδικό *Δρόμοι της Ειρήνης* (Απρίλιος-Μάιος 1978).